

ЕЛЕКТРОДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАНЕЙ {100} CdSb У РОЗЧИНАХ КОНТАКТНОГО ВИДІЛЕННЯ КУПРУМУ

О. Сема, А. Волощук, І. Кобаса

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Л. Українки, 25, 58000 Чернівці, Україна,
e-mail: oksisema@rambler.ru*

Наведено результати потенціометричного дослідження впливу кристалографічної орієнтації поверхні кадмій стибіду на електродні процеси в розчинах системи $\text{CuCl}_2\text{--HCl--NaCl}$. Доведено, що найбільша різниця у значеннях стаціонарного потенціалу зафіксована для CdSb-електродів, поверхня яких орієнтована у площинах (100) та (001). Потенціал грані (010) має проміжне значення.

Ключові слова: кадмій стибід, контактне виділення, електродний потенціал, анізотропія.

Проблемним питанням технології електронних приладів, було і є одержання якісних контактів метал–напівпровідник [1]. Одним із методів створення таких контактів є реакції іонного обміну (контактне виділення) в системі напівпровідник– $\text{Me}^{n+}\text{--H}_2\text{O}$. Науковий і практичний інтерес до реакцій цього типу посилюється ще й тим, що їхнє використання дає змогу формувати мікро- та нанорозмірні металеві контакти.

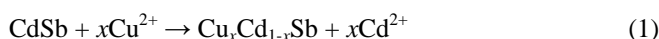
У працях [2, 3] з'ясовано, що контактне виділення металів на поверхні напівпровідників – це окисно-відновна реакція, у якій катіон металу-цементатора відновлюється завдяки вільним електронам напівпровідника, а поверхневі атоми напівпровідника йонізуються і переходять у розчин. Перебіг цих процесів суттєво впливає на електронний стан поверхні напівпровідника, що експериментально можна зафіксувати через зміну таких електрофізичних параметрів, як робота виходу електрона, швидкість рекомбінації носіїв струму, поверхнева фото-е.р.с. тощо. Теоретично обґрунтовані та експериментально виявлені залежності між роботою виходу електрона й електродним потенціалом дають підставу очікувати змін потенціалу напівпровідникового електрода, зумовлених контактним виділенням металу на його поверхні.

В експериментах використовували нелеговані монокристали CdSb, які вирощували методом Чохральського. Як робочі електроди, використовували пластинки CdSb ($S = 1\text{cm}^2$), поверхня яких орієнтована у площинах {100}. Омичний контакт на тильній поверхні електрода створювали шляхом нанесення плівки золота [4], до якої індієм припаювали мідний провідник. Контакт і неробочу поверхню електрода ізолювали хімічно стійким лаком. Вимірювання потенціалу, а також попередню електрохімічну обробку електродів проводили за допомогою потенціостата ПИ-50-11. Досліди виконували в скляній трьохелектродній комірці ЯЕС-1 із аргентум-хлоридним електродом порівняння і допоміжним Pt-електродом. Електроліти перемішували за допомогою магнітної мішалки. Для приготування робочих розчинів використовували реактиви марок о.с.ч. і х.ч. Використовували електроліт такого складу: $\text{CuCl}_2\text{--HCl--NaCl}$, де вихідна концентрація CuCl_2 становила 8 г/л.

Перед кожним дослідом електроди хімічно полірували в травнику складу $\text{HNO}_3:\text{HF} = 12:1$ (об'ємні відношення концентрованих кислот). Після травлення електроди промивали у п'яти–шести порціях дейонізованої води. Якість травлення контролювали за допомогою металомікроскопа МІИ-4.

Аналіз результатів [5, 6] попередніх досліджень фізико-хімічних властивостей межі поділу CdSb –електроліт дає підстави прогнозувати вплив кристалографічної орієнтації поверхні напівпровідника на його електродну поведінку в розчинах контактного виділення Купруму. Відомо [7], що ефективним методом дослідження електродних реакцій є потенціометричний метод, оскільки формування Гальвані-потенціалу на межі поділу напівпровідник–електроліт залежить від положення рівня Фермі електронів у напівпровіднику та від електрохімічного потенціалу іонів у розчині.

Зіставлення значень стандартних потенціалів Кадмію ($-0,403$ В), Стибію ($0,241$ В) і Купруму ($0,337$ В) [8], та термодинамічний аналіз хімічних реакцій у системі $\text{CdSb}-\text{Cu}^{2+}-\text{H}_2\text{O}$ [9] однозначно засвідчують, що контактне виділення Купруму відбувається за рівнянням

Як впливає з отриманих результатів (табл. 1), у розчинах системи $\text{CuCl}_2-\text{HCl}-\text{H}_2\text{O}$ стаціонарний потенціал CdSb –електрода залежить від кристалографічної орієнтації його поверхні й для обох способів попередньої обробки електроду (хімічне травлення і катодна поляризація, хімічне травлення й анодна поляризація) зростає в ряду $E(001) < E(010) < E(100)$.

Таблиця 1

Вплив попередньої обробки поверхні монокристалів CdSb та рН електроліту на величину анізотропії електродного потенціалу в розчинах системи $\text{CuCl}_2-\text{HCl}-\text{NaCl}$

рН	Попередня катодна поляризація				Попередня анодна поляризація			
	Електродний потенціал, В			Анізотропія електродного потенціалу, %	Електродний потенціал, В			Анізотропія електродного потенціалу, %
	E(100)	E(010)	E(001)		E(100)	E(010)	E(001)	
1,17	0,225	0,222	0,095	57,8	0,226	0,197	0,223	1,3
2,00	0,259	0,257	0,228	11,9	0,254	0,249	0,246	3,2
3,00	0,263	0,251	0,248	5,7	0,253	0,248	0,240	5,1
4,00	0,289	0,286	0,283	2,1	0,259	0,250	0,224	13,5

Згідно з працями [10, 11] в такому ряду, для монокристалів CdSb зменшується робота виходу електрона та значення перенапруги виділення водню в кислих стандартних розчинах.

Зафіксована вище антибатна залежність між роботою виходу електрона та значенням електродного потенціалу CdSb у розчинах $\text{CuCl}_2-\text{HCl}-\text{H}_2\text{O}$ підтверджує реальний перебіг реакції (1).

Кадмій стибід з огляду на особливості кристалічної будови, природу і просторову орієнтацію хімічних зв'язків, є класичним анізотропним напівпровідником [12]. Розраховані в працях [13, 14] базові кристалохімічні характеристики {100} CdSb наведено в табл. 2.

Як бачимо з одержаних результатів (табл. 2), щільність упакування граней монокристалів CdSb зростає в ряду $\sigma(001) < \sigma(100) < \sigma(010)$.

Найбільше розвинутий атомний мікрорельєф грані (100) є однією з причин максимальної густини дислокацій, які виходять на цю площину [15], що зумовлює найвищу концентрацію активних поверхневих центрів, які є відповідальними за перебіг хімічних та електрохімічних процесів.

Те, що площина (100) є “кадмієвою” (найбільша частка поверхні зайнята атомами Cd (табл. 2)) і має найнижчий бар’єр щодо роботи виходу електрона, створює максимально сприятливі умови (серед інших площин) для відновлення йонів Cu^{2+} . Крім того, потенціал CdSb–електрода, в розчинах контактного виділення Купруму, з часом наближається до потенціалу Cu-електрода (див. рисунок).

Таблиця 2

Кристалохімічні характеристики граней {100} CdSb

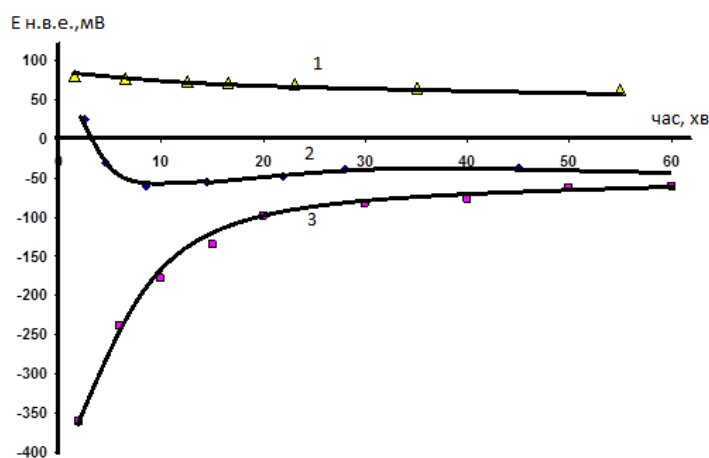
Характеристики	Орієнтація поверхні		
	(100)	(010)	(001)
Параметри ґратки, А	6,471	8,253	8,526
Площа елементарної грані, (А)	70,4	55,2	53,4
Висота атомного шару, який виступає за межі елементарної комірки, Å:			
атоми кадмію	1,195	0,489	0,389
атоми стибію	0,480	0,766	0,439
Частка поверхні елементарної грані, що зайнята атомами:			
кадмію	0,172	0,116	0,098
сурми	0,087	0,157	0,108
Ступінь належності атомів до граней:			
кадмію	0,431	0,185	0,155
	0,447	0,279	0,299
стибію	0,239	0,342	0,255
	0,290	0,404	0,271
Атомна щільність упаковки граней, ат/(Å) ² :			
кадмію	0,0125	0,0084	0,0072
стибію	0,075	0,0135	0,0098
Ретикулярна щільність упаковки граней, (форм. од.) (Å) ²	0,0200	0,0219	0,0170
Поверхнева концентрація формульних одиниць, (форм. од.) /см ²	2,00·10 ¹⁴	2,19·10 ¹⁴	1,7·10 ¹⁴

Отже, вищі значення потенціалу CdSb–електрода орієнтованого у площині (100) є результатом активнішого контактного виділення Купруму за реакцією (1). Виявлена залежність електродного потенціалу від кристалографічної орієнтації (див. табл. 1) дає підстави стверджувати, що швидкість контактного виділення Купруму із кислих розчинів CuCl_2 на монокристалах CdSb є анізотропною величиною.

Значення анізотропії стаціонарного потенціалу, яке обчислювали за формулою $A = \frac{E(100) - E(001)}{E(100)} \cdot 100\%$, залежить від попередньої обробки електрода та рН

електроліту. У цьому разі для попередньо катодно відновленого CdSb-електрода анізотропія зменшується зі збільшенням рН (див. табл. 1), а для електрода, який піддавали попередній анодній поляризації, навпаки – зростає.

Відомо [7], що в процесі попередньої катодної поляризації на поверхні напівпровідникових електродів відбувається відновлення власних окисно-гідроксидних плівок, унаслідок чого поверхня максимально наближається до ідеальної.

Зміна електродного потенціалу Cu (1), CdSb (2) і Cd (3) з часом у розчині $\text{CuCl}_2\text{-HCl-NaCl}$ при $\text{pH} = 2,83$. Електроди піддавали хімічному травленню і попередній катодній поляризації в розчинах HCl-NaCl

Відновлена поверхня CdSb-електрода зі збільшенням рН активно окиснюється з йонізацією Кадмію та утворенням на поверхні плівок Sb_2O_3 . У підсумку нівелюються кристалохімічні відмінності граней {100} CdSb, що й приводить до зменшення анізотропії електродного потенціалу (див. табл. 1). Анодна поляризація в кислих розчинах зумовлює стехіометричне розчинення CdSb-електрода. Причому зі збільшенням рН ступінь стехіометричності розчинення зростає, що розкриває індивідуальність граней {100} CdSb і, як наслідок, зростає анізотропія електродного потенціалу CdSb (табл. 1), а отже, анізотропія швидкості контактного виділення Купруму симбатно корелює з ретикулярною щільністю упаковки граней {100} атомами Cd, поверхневою концентрацією структурних одиниць дефектів (див. табл. 2) і поверхневою концентрацією активних центрів та антибатно з роботою виходу електрона.

1. Мамедов Р.В. Контакты металл-полупроводник с электрическим полем пятен. Баку. Изд-во Бакин. ун-та, 2003.
2. Голубчик Е.М. Процесс контактного выделения серебра на германии // Изв. вузов. Химия и химическая технология. 1978. № 11.

3. Голубчик Е.М. Процесс контактного выделения серебра на кремнии // Журн. прикл. химии. 1980. Т. 53. № 3. С. 83–92.
4. А.А. 820250 СССР, МКИ³С 23 С3/02. Раствор для золочения полупроводников / Волощук А.Г., Мазуркевич Я.С., Раренко И.М.; Черновиц. гос. ун-т (СССР). – 2850760/22–02. Заявлено 10.12.79.
5. Мазуркевич Я.С., Волощук А.Г. Влияние кристаллографической ориентации и рН на величину электродного потенциала монокристаллов антимонида кадмия // Журн. физ. химии 1983. Т. 42. № 9. С. 2341–2343.
6. Дремлюженко С.Г., Волощук А.Г., Грицюк Б.Н., Раренко И.М., Стребежев В.Н. Термодинамический анализ процессов химического травления монокристаллов CdSb // Неорганические материалы 2003. Т. 39. № 11. С. 1–7.
7. Батенков В.А. Электрохимия полупроводников / Барнаул: Изд-во Алт. ун-та 2002.
8. Справочник по электрохимии / Под ред. А.М. Сухотина. Л.: Химия, 1981.
9. Сема О.В., Волощук А.Г. Кінетика і потенціометричне дослідження контактної виділення Купруму на CdSb // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Хімія. 2008. Вип. 422. С. 80–84.
10. Мазуркевич Я.С., Памфилов А.В., Раренко И.М., Костюк Л.С. Каталитические свойства монокристаллов CdSb // Кинетика и катализ. 1969. Т. 10. № 6. С. 1360–1365.
11. Волощук А.Г., Мазуркевич Я.С. Адсорбционные и электрохимические свойства отдельных граней монокристалла антимонида кадмия // Двойной слой и адсорбция на твердых электродах. Материалы Всесоюз. симпозиума: Тарту, 1981. Т. 6. С. 56–59.
12. Лазарев В.Б., Шевченко В.Я., Гринберг Я.Х. Полупроводниковые соединения группы A₂B₅. М.: Наука, 1978. С. 134–158.
13. Раренко И.М., Семизоров А.Ф., Слынько Е.И. Анизотропия кинетических и магнитных свойств CdSb, легированного Ge // Изв. АН СССР. Неорганические материалы. 1977. Т. 13. № 5. С. 794–796.
14. Ашеулов А.А., Маник О.Н., Маник Т.О. Особенности химических связей в кадмии // Неорганические материалы. 2011. Т. 47. № 9. С. 249–253.
15. Волощук А.Г., Мазуркевич Я.С. Причинно-наслідкові зв'язки між об'ємними і поверхневими анізотропними властивостями CdSb // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. 1997. № 16. С. 108–117.

**ELECTRODE POTENTIAL OF CdSb FACES {100}
IN SOLUTIONS OF CONTACT EXCRETION OF COPPER**

O. Sema, A. Voloshchuk, I. Kobasa

*Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi,
L. Ukrainka Str., 25, 58000 Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: oksisema@rambler.ru*

The results of potentiometric studies the influence of crystallographic orientation of the surface of cadmium antimonide on the electrode processes in CuCl₂–HCl–NaCl solutions are presented. It is shown that the maximum difference in the values of the electrode potential is observed for the CdSb-electrodes, the surface which is oriented in the planes (100) and (001). The potential of the (010) has an intermediate value.

Key words: Cadmium antimonide, contact excretion, electrode potential, anisotropy.

**ЭЛЕКТРОДНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГРАНЕЙ {100} CdSb
В РАСТВОРАХ КОНТАКТНОГО ВЫДЕЛЕНИЯ МЕДИ****О. Сема, А. Волощук, И. Кобаса**

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
ул. Л. Украинки, 25, 58000 Черновцы, Украина,
e-mail: oksisema@rambler.ru*

Приведено результати потенціометричного дослідження впливу кристаллографічної орієнтації поверхності антимоніда кадмія на електродні процеси в розчинах системи $\text{CuCl}_2\text{-HCl-NaCl}$. Показано, що найбільша різниця в значеннях стаціонарного потенціалу спостерігається для CdSb-електродів, поверхню яких орієнтована в площинах (100) і (001). Потенціал грани (010) має проміжне значення.

Ключевые слова: антимонид кадмія, контактне виділення, електродний потенціал, анізотропія.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2011
Прийнята до друку 21.12.2011